

ALMANYA'DA HUKUKÇULARIN ZİHNİYETİ, HUKUKUN TEMEL BİLİMLERİ VE HUKUK TARİHCİLİĞİ

PROF. EM. DR. DR. H.C. MULT.
MICHAEL STOLLEIS İLE SÖYLEŞİ

Öğr. Gör. Muhammed İkbâl İmamoğlu*

Prof. em. Dr. Dr. h.c. mult. Michael Stolleis kimdir?

1941 yılında Almanya'nın Ludwigshafen şehrinde doğdu. Heidelberg'de hukuk, Alman Dili ve Edebiyatı ile sanat tarihi tahsili gördü. İlk devlet sınavını 1965 yılında Würzburg'da, ikincisini ise 1969 yılında Münih'te vererek hukuk eğitimini tamamladı. Prof. Dr. Axel Freiherr von Campenhausen'ın idaresindeki Kilise Hukuku ve Kilise Hukuku Tarihi kürsüsünde 1971 yılında asistan olarak göreve başladı. 1967 yılında Münih Üniversitesi'nde Prof. Dr. Sten Gagnér'in danışmanlığında hazırlamış olduğu *18. Yüzyılın Geç Döneminde Yazılan Felsefi Metinlerde Devlet Aklı, Hukuk ve Ahlak*¹ başlıklı teziyle doktor oldu. *Nasyonal-sosyalist Hukukta Kamu Yararı Formüller*² başlıklı doçentlik tezini yine Prof. Dr. Sten Gagnér'in danışmanlığında hazırladı ve 1973 yılında Münih Üniversitesi'nde Anayasa ve İdare Hukuku, Yakın Çağ Hukuk Tarihi ve Kilise Hukuku doçenti oldu. 1974'te Frankfurt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kamu Hukuku kürsüsünde profesör olarak göreve başladı. 1991'de Alman Bilimsel Araştırma Cemiyeti'nin (*Deutsche Forschungsgemeinschaft*) Gottfried-Wilhelm-Leibniz yüksek ödülünü aldı. Aynı yıl, Max-Planck-Gesellschaft'ın bilimsel üyeliğine ve Frankfurt'ta bulunan Max-Planck Avrupa Hukuk Tarihi Enstitüsü'nün (*Max-Planck-Institute for European Legal History*) müdürlüğüne getirildi. 1992-1993 yılları arasında Mainz, Göttingen, Berlin-Brandenburg, Frankfurt am Main ve Lund/İsveç şehirlerinde bulunan muhtelif bilim akademilerine üye oldu. 1994 yılında İsveç Millî Bankası (*Schwedische Reichsbank*) tarafından kendisine araştırma ödülü verildi. İsveç'teki Lund Üniversitesi'nden 1999 yılında fahri hukuk doktoru ünvanını aldı. 2000 yılında Finlandiya Akademisi'ne ve American Society for Legal History'ye üye oldu. Aynı yıl, Zürih'te bulunan Ulus-

* Öğr. gör., Erciyes Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu; doktora öğrencisi, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg Hukuk Fakültesi. Söyleşi, 08. 04. 2015 tarihinde yapılmıştır. Prof. Dr. Stolleis'in özgeçmişi, yayınları ve yönettiği projelerle ilgili bilgiler, Max-Planck Avrupa Hukuk Tarihi Enstitüsü'nün resmi sayfasının kendisiyle ilgili kısmından derlenmiştir. Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi ve Yasanın Gözü isimli eserlere dair değerlendirmeler şahsımıza aittir. Söyleşi metnindeki dipnotlar tarafımızdan ilave edilmiştir. Okunuştaki akıcılığı sağlamak amacıyla eser ve proje isimleri metin içerisinde Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir.

¹ Michael Stolleis, Staatsraison, Recht und Moral in philosophischen Texten des spätem 18. Jahrhunderts [18. Yüzyılın Geç Döneminde Yazılan Felsefi Metinlerde Devlet Aklı, Hukuk ve Ahlak], Meisenheim am Glan, Hain, 1972, 110 s.

² Michael Stolleis, Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht [Nasyonal-sosyalist Hukukta Kamu Yararı Formülleri], München, J. Schweitzer, 1974, 315 s.

lararası Balzan Vakfı'nın yakın çağ hukuk tarihi araştırmaları alanında verilen ödölünü kazandı. 2001'de Danimarka'daki Kraliyet Bilim ve Edebiyat Akademisi'ne üye oldu. 2002 yılında Fransa'daki Toulouse Üniversitesi'nden fahri hukuk doktoru ünvanını aldı ve Alman Dil ve Şiir Akademisi'ne üye oldu. İtalya'daki Padua Üniversitesi tarafından 2004 yılında kendisine fahri siyaset bilimi doktorası verildi. 15 yıl süren Max-Planck Avrupa Hukuk Tarihi Enstitüsü'nün müdürlüğü görevinden 2006'da emekliye ayrıldı. Aynı yıl Frankfurt'taki Dünya Kültürleri Müzesi (*Museum der Weltkulturen*) kuratoryumunun başkanı oldu. 2010'da kendisine Helsinki Üniversitesi tarafından da bir fahri hukuk doktoru ünvanı verildi. Aynı yıl Alman Devleti tarafından birinci dereceden hizmet nişanına (*Bundesverdienstkreuz I. Klasse*) lâyık görüldü. 2014 yılında *Pour le Mérite für Wissenschaften und Künste*'nin üyesi oldu.³ Bugüne kadar muhtelif dillerde 30 kitabın editörlüğünü yapmış, 27 kitap, 9 kitapçık, 453 makale⁴ ve 356 kitap değerlendirmesi kaleme almıştır.

Prof. Dr. Stolleis, emekliye ayrılmış olmasına rağmen hâlen Max-Planck Avrupa Hukuk Tarihi Enstitüsü bünyesinde araştırma projeleri yönetmeye devam etmektedir. Örneğın kendisinin yakın dönemde yönetmiş olduğu projelerden iki tanesinin başlığı şu şekildedir: (1) *Osmanlı Sonrasında Güneydoğu Avrupa'da Millî Hukuk Düzenlerinin Kurulması. Çözölüş, Şekillenme ve Düzen Anlayışının İktibası*.⁵ (2) *İlk Bin Yılda Medenileştirici Bir Etken Olarak Hukuk*.⁶ Bu projelerden ilki, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra Güneydoğu Avrupa Devletleri'nin Batı Avrupa ile hukuk sistemlerini uyumlu hâle getirmeleri sürecinde yaşanan hukukî gelişmeleri⁷; ikincisi ise, Avrupa Hukuku'nun Hz. İsa'nın doğumundan sonraki ilk 1000 yıllık tarihini araştırmayı hedeflemektedir. Hâlihazırda kendisi, *İdari Düzenlemelerin Derlemesi* başlıklı bir projeyi yönetmektedir. Bu proje ile yeni çağın erken dönemine ait ve Roma-Cermen İmparatorluğu'nun (*Altes Reich*) belli bölge ve şehirleri ile komşusu olan ülkelerdeki (Danimarka, İsveç, İsviçre) kamu düzeniyle ilgili kanunların ortaya çıkartılması ve araştırılması hedeflenmektedir. Proje kapsamında, ülkelere göre tasnif edilmiş olan ve kanunu kimin koyduğuna, kanunların muhatabı olan kitle ile sosyal ve coğrafi etki sahalarına, diğer kanun ve düzenlemelerle ilişkilerine dair bilgiler içeren bir derleme (*Repertorium*) yayınlanacak ve 200.000'i aşkın kanunî düzenlemeye elektronik ortamda erişim sağlanacaktır. şu âna kadar derlemenin on cildi yayınlanmıştır.⁸

³ Bu cemiyetin hâlihazırda aralarında pek çok Nobel ödülü sahibinin de olduğu 76 üyesi bulunmaktadır. Örneğın Manfred Eigen, Christiane Nüsslein-Volhard, Umberto Eco ve Pierre Boulez bunlardan bazılarıdır.

⁴ Yazarın seçilmiş makalelerinden oluşın iki ciltlik bir derleme için bkz. Stefan Ruppert, Miloř Vec (Ed.), *Ausgewählte Aufsätze und Beiträge* [Seçilmiş Makale ve Yazılar], Frankfurt, Klostermann, 2011, 1132 s.

⁵ Establishment of National Legal Systems in Post-Ottoman South Eastern Europe. Deconstruction, Formation and Transfer of Normativity.

⁶ Law as a Civilizing Factor in the First Millenium.

⁷ şu eser bu projenin bir ürünüdür: Michael Stolleis (Ed.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*. Bd. 1: Rumänien, Bulgarien, Griechenland [Çatışma ve Birlikte Varolma. 19. ve 20. Yüzyıllarda Güneydođu Avrupa'nın Hukuk Düzenleri. 1. Cilt: Romanya, Bulgaristan, Yunanistan], Frankfurt am Main, Klostermann, 2015, 935 s.

⁸ Karl Härter, Michael Stolleis (Ed.), *Repertorium der Policyordnungen der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann Verlag.

Prof. Dr. Stolleis, uzun soluklu bir çalışmanın neticesinde, siyaset ve toplum tarihi, siyaset ve hukuk düşüncesi tarihi ile hukuk bilimi ve eğitimi tarihi alanlarını birbirlerine bağlayan *Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi* isimli dört ciltlik bir kaynak eser vücuda getirmiştir.⁹ Kendisi bu eserinde, anayasa hukuku, idare hukuku ve devletler genel hukuku ile sosyal güvenlik hukuku sahalarında 16. yüzyıldan 20. yüzyılın sonlarına kadar yaşanan yaklaşık 400 yıllık süreçte farklı dönemlerde Almanya'da hangi hukuk, devlet ve meşruyet anlayışlarının ne oranda rağbet gördüğünü, bunların birbirleriyle nasıl bir etkileşim ve rekabet ilişkisi içerisinde olduklarını, nasıl kurumsallaştıklarını, yayın ve eğitim hayatına nasıl etkiye bulduklarını, değişen zihinsel, kültürel, toplumsal, ekonomik, siyasi, hukuki ve bilimsel şartlara ne türden tepkiler gösterdiklerini, aynı tarihsel dönemde diğer Batılı ülkelerde benimsenmekte olan muhtelif anlayışlara nisbetle nerede durduklarını ortaya koydu. Bu sebeple eser, yalnızca Alman hukuk tarihçileri ve kamu hukukçuları değil, medeniyet, felsefe, bilim, siyaset ve hukuk tarihi alanlarında Avrupa ve Almanya'da son 400 yıllık süre zarfında yaşanan gelişmeleri gerek etkilemiş, gerekse bu gelişmelerden etkilenmiş bulunan ülkelerdeki araştırmacılar açısından da büyük önem taşımaktadır. Kanaatimizce bu öneme binaen bugüne kadar eserin ilk cildi Fransızca, Çince ve İtalyanca'ya; ikinci cildi Çince ve İngilizce'ye¹⁰, üçüncü cildi ise İngilizce¹¹ ve Çince'ye tercüme edilmiştir. (Üçüncü cildin İtalyanca, Japonca, ve İspanyolca tercümeleri şu anda hazırlık aşamasındadır.) Bundan başka, yazarın "göz" metaforu üzerinden sanat, kültür, siyaset ve hukuk alanlarında felsefeyi ve tarihi birbirine bağlayarak Avrupa'da Antik Yunan'dan bugüne adalet, kanun, hukuk ve devlete dair ne tür anlayışların tarafdar bulduğunu gösterdiği önemli bir çalışması olan *Yasanın Gözü. Bir Metaforun Tarihi*¹² başlıklı eseri Fransızca, İtalyanca, İngilizce¹³, Türkçe¹⁴, İspanyolca,

⁹ Bkz. Michael Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Reichspublizistik und Polizeywissenschaft 1600-1800* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1600-1800 Yılları Arasında İmparatorluğun Devlet ve Kamu Düzeni Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1988, (2. bsk. 2012) (1. cilt); *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800-1914* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1800-1914 Yılları Arasında Anayasa Hukuku Kuramı ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1992 (2. cilt); *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staats- und Verwaltungswissenschaft in Republik und Diktatur 1914-1945* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1914-1945 Yılları Arasında, Cumhuriyet ve Diktatörlük Dönemlerinde Devlet ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1999 (3. cilt); *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staats- und Verwaltungswissenschaft in West und Ost 1945-1990* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1945-1990 Yılları Arasında Batı ve Doğu Almanya'da Devlet ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 2012 (4. cilt). Yaklaşık 2000 sayfalık bir hacme ulaşan bu eser, yazar tarafından konuya giriş mahiyetinde olmak üzere şu kitapta özetlenmiştir: *Öffentliches Recht in Deutschland. Eine Einführung in seine Geschichte. 16.-21. Jahrhundert* [Almanya'da Kamu Hukuku. Tarihine Giriş. 16. ve 21. Yüzyıllar Arası] München, Verlag C. H. Beck, 2014.

¹⁰ Michael Stolleis, *Public Law in Germany 1800-1914*, Çev.: Pamela Biel, New York, Oxford, Berghahn Books, 2001.

¹¹ Michael Stolleis, *A History of Public Law in Germany 1914-1945*, Çev.: Thomas Dunlap, Oxford, Oxford University Press, 2004.

¹² Michael Stolleis, *Das Auge des Gesetzes. Geschichte einer Metapher*, 2. bsk., München, Verlag C. H. Beck, 2004.

¹³ Michael Stolleis, *The Eye of the Law*, Çev.: Thomas Dunlap, London Birbek College, 2008.

Rusça, Çince ve Portekizce'ye; *Almanya'da Sosyal Hukukun Tarihi*¹⁵ başlıklı eseri İngilizce'ye¹⁶, *Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet Kuramcıları*¹⁷ başlıklı eseri Japonca'ya; *Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet ve Devlet Aklı*¹⁸ başlıklı eseri İtalyanca'ya; *Hukuksuzluk İçindeki Hukuk. Nasyonalsosyalizmin Hukuk Tarihine Dair Araştırmalar*¹⁹ başlıklı eseri İngilizce²⁰ ve Fransızca'ya; *Bir Sanat Eseri Olarak Hukuk Tarihi. "Kavram" ve "Vâkıa"nın Gereksizliğine Dair*²¹ başlıklı eseri ise Yunanca ve Türkçe'ye²² tercüme edilmiştir.

İmamoğlu: 1985 yılında "*Almanya'da Kamu Hukukunun Tarihi*" adlı eserini yazmak üzere yola çıkarken kendinize örnek aldığınız çalışmalar var mıydı?

Prof. Dr. Stolleis: Hayır, kamu hukuku alanında pek yoktu. Ama *Franz Wieacker*'ın kaleme aldığı *Yeni Çağda Özel Hukukun Tarihi*²³ adlı çalışma vardı. Her ne kadar bugün artık benzeri bir çalışmayı daha farklı şekilde kaleme almak gerekirse de, o zaman için örnek bir kitaptı. Çok iyi bir eserd. Başlangıçta ben kamu hukuku alanında bu esere benzer bir metin kaleme almaya niyetlenmişim, hatta tek ciltlik bir eser yazmayı düşünmüştüm. Çalışmamın dört cilt olacağını tahmin etmemiştim.

İmamoğlu: Eserinizin ciltlerinin yayınlanma tarihleri arasında uzun zaman aralıkları var.

Prof. Dr. Stolleis: Evet; fakat bu, konularla ilgili zorluklardan ziyade dışsal etkenlerden kaynaklandı. Üçüncü ve dördüncü ciltler gecikmeli olarak yayımlandı. Bunun asıl nedeni, benim 1992 yılından itibaren çalışmalarımı Max-Planck Avrupa Hukuk Tarihi Enstitüsü üzerine yoğunlaştırmış olmamdı,

¹⁴ Michael Stolleis, *Yasanın Gözü. Bir Metaforun Tarihi*, Çev.: Arif Çağlar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010.

¹⁵ Michael Stolleis, *Geschichte des Sozialrechts in Deutschland. Ein Grundriß* [Almanya'da Sosyal Hukukun Tarihi. Anahatlar], Stuttgart, Lucius & Lucius, 2003, 349 S.

¹⁶ Michael Stolleis, *History of Social Law in Germany*, Çev.: Thomas Dunlap, Berlin, Heidelberg, Springer, 2014.

¹⁷ Michael Stolleis, *Staatsdenker der frühen Neuzeit* [Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet Kuramcıları], 3. bsk., München, C.H. Beck, 1995.

¹⁸ Michael Stolleis, *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit* [Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet ve Devlet Aklı], Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1990.

¹⁹ Michael Stolleis, *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus* [Hukuksuzluk İçindeki Hukuk. Nasyonalsosyalizmin Hukuk Tarihine Dair Araştırmalar], 2. bsk., Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2006.

²⁰ Michael Stolleis, *The Law under the Swastika: studies on legal history in Nazi Germany*, Çev.: Thomas Dunlap (Moshe Zimmermann'ın takdimiyle), Chicago, Univ. of Chicago Press, 1997.

²¹ Michael Stolleis, *Rechtsgeschichte als Kunstprodukt. Zur Entbehrlichkeit von „Begriff“ und „Tatsache“* [Bir Sanat Eseri Olarak Hukuk Tarihi. "Kavram" ve "Vâkıa"nın Gereksizliğine Dair], Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 1997.

²² Michael Stolleis, *Hukukun Tarihini Yazmak. Yeniden İnşa, Anlatı, Kurgu?*, Çev.: Muhammed İkbal İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 9, 2010 (Bahar), s. 89-130. Ayrıca bkz. Michael Stolleis, "Tarihle İlgilenmeyen Hukukçu Tehlikelidir. Yürürlükte Olan Hukuku Bilmek Niçin Yeterli Değildir? Hukuk Eğitimi Nasıl Olmalıdır?", Çev.: Muhammed İkbal İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 7, 2009 (Bahar), s. 47-56; Michael Stolleis, "Hukuk Tarihi, Hukukun Temel Bilimleri ve Almanya'da Bugünkü Hukuk Eğitiminin Eleştirisi", Çev.: Muhammed İkbal İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 8, 2009 (Güz), s. 63-75.

²³ Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* [Yeni Çağda Özel Hukukun Tarihi], 2. bsk., Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1967, 659 s.

ki bu da idari işlerin artması anlamına geliyordu. 2012 yılında yayınlanan dördüncü cilt bir hayli gecikmeli olarak çıktı. Bu durum, benim bu ciltte ele aldığım konuları aslında 1945 senesiyle bitirmeye niyetlenmiş olmamdan kaynaklandı. Fakat sonradan konuları yakın tarihe kadar getirmeyi planladım ve bu düşüncemin “olgunlaşması” için bekledim. Tabii özel hayattan kaynaklanan engelleri saymıyorum...

İmamoğlu: Yazılarınız kolay okunabiliyor. Kısa ve anlaşılır cümlelerle okuyucuya pek çok bilgiyi aktarabiliyorsunuz.

Prof. Dr. Stolleis: Bunu bana çok söylüyorlar; duyunca memnun oluyorum. Ben her zaman edebiyata oldukça yakın durdum. Çalışmalarımın yanı sıra sürekli dergi ve gazeteler için de yazılar kaleme aldım; ayrıca neredeyse kesintisiz bir şekilde kitap değerlendirmeleri yazdım. Yani belirli bir oranda alıştırma yaptım. Bundan başka, akademisyen olmayanların da akademisyenlerin yapıp ettikleri hakkında bilgi edinme haklarının olduğunu düşünüyorum, ki bunun olabilmesi için de anlaşılır bir dilin kullanılması gerekiyor.

İmamoğlu: Hukuk felsefesi alanındaki teoriler belirli bir tarihi ve toplumsal bağlam içerisinde ortaya çıkıyor. Bu bağlam hakkında bilgi sahibi olmak, zihniyetle ilgili gelişmeleri takip edebilmek için büyük önem taşıyor. Siz bunu “Almanya’da Kamu Hukukunun Tarihi” adlı eserinizde açık bir şekilde ortaya koyuyorsunuz. Eseriniz sayesinde okuyucu, Almanya’nın kamu hukuku tarihinde ortaya çıkan çeşitli fikir akımlarının tarihi ve toplumsal arka planı hakkında doyurucu bir şekilde bilgi sahibi olabiliyor. Bu nedenle bana öyle geliyor ki, eseriniz aynı zamanda bir düşünce tarihi çalışması. Haklı mıyım?

Prof. Dr. Stolleis: Evet, haklısınız. Felsefe, hukuk felsefesi ya da siyaset bilimi alanındaki teorileri her zaman ortaya çıktıkları bağlam içerisinde anlamaya çalışmak lazım. Aynı şey her türlü hukuk eseri için de geçerli. Bunların hepsi, kendi zamanlarındaki sorunlara verilen cevaplardır. Fakat bir eseri, içerisindeki fikirlerin birbirleriyle çelişip çelişmediği ya da ne kadar orjinal olduğu noktasında irdelemek için onu tarihi bağlamından soyutlayarak ele almak da tabii ki tamamen meşrudur. Ben kendimi bir tarihçi olarak gördüğümünden dolayı, geçmiş zamanda telif edilmiş olan eserleri yalnızca “yazıldıkları zaman” içerisinde yerleştirerek okuyabilirim.

İmamoğlu: Eseriniz, geçen iki yüzyılda Almanya’da hangi fikir akımlarının etkili olduğunu ve bu etkilerin nasıl tezahür ettiğini okuyucunun gözleri önüne seriyor. Eserinizi okuduktan sonra, okuyucu bugün dahi bazı yazarların hâlâ otoriteryanizm gibi modern öncesi döneme ait düşünceleri savunduklarını ve bu düşüncelere postmodernizm perdesi arkasından güncellik kazandırmaya çalıştıklarını kolaylıkla fark edebiliyor. Bu yazarlar, böylelikle modernizm ve liberalizmin kazanımlarını tersine çevirmeyi hedefliyorlar. Çoktandır aşıldıkları zannedilen siyasi görüşler, yeniden boy gösteriyor ve nüfuz alanlarını genişletmeye çalışıyorlar. Bu da gösteriyor ki, aslında bu görüşler tamamen aşılamamışlar ve her şey rağmen canlılıklarını sürdürüyorlar.

Prof. Dr. Stolleis: 18. yüzyıldaki Aydınlanma’ya ve 19. yüzyıldaki liberalizme yönelik eleştiriler I. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde özellikle yoğundu ve bu durum bütün Avrupa ülkeleri için söz konusuydu. O zamanda kullanılan bazı argümanlar bugün değişen şartlar altında tekrar ortaya çıkıyor. Bu gelişme düşündürücüdür, zira din ve devlet ayrımı ile devlet ve toplum ayrımı hukuk devletinin temel şartlarıdır. Siyasi nitelikli temel haklar (düşünce ve basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, siyasi partilerin özgürlüğü vs.) liberal dü-

şüncenin kazanımlarıdır. Bugün zaman zaman yapıldığı gibi, bunları sorgulamak, tüm toplumu devlet ve toplumun ayrışması sürecini yeniden yaşamak mecburiyetinde bırakmaktadır. Bu açıdan ben, güvenliğin sağlanması uğruna özgürlüklerin feda edilebileceği gerekçesine atıfla liberalizmin temel ilkelerine müdahalede bulunulmasının tehlikeli olduğunu düşünüyorum.

İmamoğlu: *Bir çok kamu hukukçusu, hukuki gerekçelerine tesir eden siyasi ön kabullerin ve görüşlerin farkında değillermiş gibi görünüyor... Ya da?*

Prof. Dr. Stolleis: Ya da farkındalar, fakat siyasi ön kabullerini açıkça ortaya koymaktan hoşlanmıyorlar. Anayasa dogmatigi alanındaki görüşlerin içerisine çoğu zaman konfesyonel²⁴ argümanlar da sızar ve bu her zaman gizlenir; zira anayasanın kendisi dünya görüşü açısından tarafsız bir metindir.²⁵

İmamoğlu: *Alman kamu hukukçuları siyasetle nasıl bir ilişki içerisinde dirler? Siyasi görüşlerini açıkça ifade ederler mi?*

Prof. Dr. Stolleis: Kamu hukukçularının çoğu, siyasi meselelere karşı bir şekilde ilgilidirler ya da bizzat siyasi faaliyetlerin içerisinde bulunurlar. Çünkü çalıştıkları konular bunu gerektirir. Çoğu kamu hukukçusu, devlete ya da belediyelere danışmanlık yaparlar, siyasi parti üyesidirler, siyasi makamlarda görev almışlardır ya da eyaletlerin anayasa mahkemelerinde veya Anayasa Mahkemesi'nde hâkimdirler. Meselenin esası itibarıyla bakıldığında, bu durumda eleştirilecek bir şey yoktur. Aksine, siyaset hayatıyla ilişki içerisinde olmak araştırma ve öğretim faaliyetleri açısından yararlıdır. Ama tabii ki taraf tutmak ya da tarafsızmış gibi görünen argümanların arkasından siyasi emeller gütmek gibi tehlikeleri de vardır. Özgür bir toplumda bu durum açıkça tartışılabilir.

Kamu hukukçularının siyasi partilere üye olması, bir önceki nesile kıyasla bugün daha sık karşılaşılan bir durumdur. Günümüzde bu konu hakkında daha açık bir şekilde konuşulmaktadır. Bence bunun böyle olması, kendi siyasi görüşünü tarafsızmış gibi görünen dogmatik argümanların arkasına gizleyerek siyaset yapmaktan çok daha iyidir.

İmamoğlu: *Sizin çalışmalarınızla Prof. Dr. Ernst-Wolfgang Böckenförde'nin çalışmaları arasında metodolojik açıdan ne gibi farklar olduğunu söyleyebilir misiniz?*

²⁴ Burada "konfesyon" tabiriyle kast edilen daha ziyade katoliklik ve protestanlıktır.

²⁵ Konfesyonel argümanların daha geniş ölçekte Alman hukuku içerisinde nasıl sızdıkları na dair bkz. Pascale Canik, Thomas Henne (Ed.), *Konfession im Recht. Auf der Suche nach konfessionell geprägten Denkmustern und Argumentationsstrategien in Recht und Rechtswissenschaft des 19. und 20. Jahrhunderts* (für Michael Stolleis zum 65. Geburtstag) [Hukukun İçindeki Konfesyon. Hukuk ve Hukuk Bilimi İçindeki Konfesyonel Düşünce Kalıpları ve Gerekçelendirme Stratejilerinin İzinde (Michael Stolleis'e 65. Yaş Günü Armağanı)], Frankfurt am Main, Klostermann, 2009, 190 s. Ayrıca bkz. Helmut Schulze-Fielitz, "Grundsatzkontroversen in der deutschen Staatsrechtslehre nach 50 Jahren Grundgesetz – in der Beleuchtung des Handbuchs des Staatsrechts" ["Anayasanın 50 Yıllık Geçmişinde Alman Kamu Hukukunda Yaşanan Temel Meselelere Dair Tartışmalar – Handbuch des Staatsrecht (Anayasa Hukuku Başvuru Kitabı) Işığında"], *Staatsrechtslehre als Mikrokosmos. Bausteine zu einer Soziologie und Theorie der Wissenschaft des Öffentlichen Rechts* [Küçük Bir Alem Olarak Kamu Hukuku Öğretim Üyeleri Camiası. Kamu Hukuku Biliminin Teorisi ve Sosyolojisine Dair Yapı Taşları], Tübingen, Mohr Siebeck, 2013, s. 255-297.

Prof. Dr. Stolleis: Sayın Böckenförde, çalışmalarında hukuk, felsefe ve tarih arasında yakın bir ilişki kurmakta, bu işi de oldukça anlaşılır ve başarılı bir şekilde yapmaktadır. Çalışmalarını saygıyla takdir ediyorum. Metodolojik açıdan bakıldığında, yaptığımız çalışmalar arasında gerçek bir fark olduğunu düşünmüyorum. Fakat -yaşlarımız hariç tutulursa- bizi birbirimizden ayıran şey, tesiri altında kalmış olduğumuz etkenlerdir. Zira sayın Böckenförde, katolik bir çevrede yetişmiştir; ben ise protestan bir çevrede yetiştim. Bu farklılık bizim kanaatlerimizi, özellikle de kilise ve dinin siyasi sistem içerisindeki konumunun ne olması gerektiğiyle ilgili görüşlerimizi etkilemektedir. Böckenförde, gençlik çağında Carl Schmitt'ten ciddi anlamda etkilenmiştir, onunla yakın ilişkisi olmuştur ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Ben ise Carl Schmitt'i çok sonraları ancak "keşfettim." Onunla şahsi bir tanışıklığım olmadı ve eserlerini okuduktan sonra ona karşı her zaman mesafeli bir tavır içinde oldum. Netice itibarıyla söylemek gerekirse, ben kendimi sayın Böckenförde ile kıyaslamak istemem. Çünkü o, her zaman için bana nisbetle çok daha fazla kamuoyunun gözü önünde olmuş ve Anayasa Mahkemesi yargıcı olarak etkin bir konumda tesirler icra etmiştir.

İmamoğlu: Sayın Böckenförde, „Bir Hristiyan Olarak Anayasa Mahkemesinde Yargıç Olmak“ başlıklı makalesinde²⁶, anayasa mahkemesine yargıç olarak atandığında, katolik camianın kendisine Almanya'da katolikliği tekrar güçlendirmek için elindeki fırsatı iyi değerlendirmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunduğunu söylüyor. Fakat kendisi, makalede belirttiğine göre, bu telkinlere karşı gelmiş ve yargıçlık görevi boyunca devletin sekülerlik ve tarafsızlık özelliklerini güçlendirmek yönünde gayret etmiştir. Hatta katolik camianın talep ve beklentilerinin tam aksi yönde hareket ederek, asıl katoliklerin seküler ve liberal hukuk düzenine uyum sağlamalarının devletin ve toplumun selameti için daha faydalı olacağını savunmuştur. Bu anlamda sayın Böckenförde, katoliklerin liberal ve seküler hukuk sistemine entegre olmasında kilit bir rol oynamış gibi görünüyor.

Prof. Dr. Stolleis: Evet, haklısınız. Sayın Böckenförde her zaman için hem bir katolik hristiyan, hem de bir anayasa hukukçusu olmuştur. O özgürlükçü, fakat aynı zamanda da güçlü bir devletten yanadı. Onun katolikliğiyle ilgili olarak, kendisinin II. Vatikan Konsili'ndeki açılımdan etkilendiğini söylemek mümkündür. Konsil'in, katoliklerin dinî çoğulculuğu, herkesin din ve vicdan hürriyetini kabul etmeleri gerektiği ve seküler devletin dinî barışın tesis edilmesine ciddi katkısının olduğu yönündeki mesajını tatbikata aktarmak onun için önemlidir. Kanaatimce Roma Kilisesi'nin tavrındaki bu değişim, sayın Böckenförde'nin tutumunu da etkilemiştir. Kendisinin dinle ilgili anayasa hukuku (Religionsverfassungsrecht) ve Kilise-Devlet ilişkileri Hukuku (Staatskirchenrecht) alanlarında yazmış olduğu makaleleri üzerinden, 60'lı yıllardan itibaren -özellikle de II. Vatikan Konsili'ni hayata geçirmekle görevli papaların döneminde- siyasi katolikliğin (politischer Katholizismus) hangi değişimleri geçirdiğini, hangi evrelerden geçtiğini oldukça belirgin bir şekilde takip etmek mümkündür.

²⁶ Böckenförde, Ernst-Wolfgang, "Als Christ im Amt eines Verfassungsrichters" (1999) ["Bir Hristiyan Olarak Anayasa Mahkemesi Yargıçlığı Makamında Bulunmak"], Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit: Beiträge zur politisch-theologischen Verfassungsgeschichte 1957 – 2002 [Zamanın Meydan Okumaları Karşısında Kilise ve Hristiyanlık İnancı: Siyasi-Dinî Anayasa Tarihine Dair Yazılar 1957-2002], 2. bsk., Berlin, Münster, Lit, 2007, s. 415 vd.

İmamoğlu: *Almanya'daki hukuk fakülteleri bünyesinde hukuk felsefesi bölümünün daha önceleri müstakil bir kürsüsü bulunuyormuş... Ayrıca bugüne nisbetle daha fazla sayıda hukuk tarihi kürsüsü varmış. Acaba hukuk felsefesi ve hukuk tarihi kürsülerinin sayısı giderek azalıyor mu?*

Prof. Dr. Stolteis: Evet, sayısal olarak bakıldığında söylediğinizde haklısınız. Fakat burada bir ayırım yapılmalıdır. Hukuk felsefesinin kendisine ait bir kürsüsünün olması (örn. Mainz'da), Almanya'da her zaman için istisnai bir durumdu. Hukuk felsefesi, her zaman yürürlükteki hukukun bir sahasıyla, çoğunlukla da ceza hukukuyla (*Karl Engisch, Arthur Kaufmann*) bağlantılıydı. Diğer hukuk felsefecileri -Hegelci *Karl Larenz* ve bugün iş hukukçusu *Bernd Rütters* örneğinde görüldüğü gibi-, aynı zamanda özel hukukçu idiler. Bir çok kamu hukukçusu, devlet teorisi ve anayasa teorisi, fakat nadiren de hukuk tarihi alanlarıyla ilgilenmişlerdir.

Hukukun temel bilimleri (hukuk felsefesi, hukuk teorisi, karşılaştırmalı hukuk, hukuk tarihi ve hukuk sosyolojisi) alanındaki öğretim üyelerinin her zaman yürürlükteki hukukun bir sahasıyla da -en azından öğretimiyle- ilgilenmelerinin gerektiği yönündeki prensibin ne derece isabetli olduğu tartışmalıdır. Bir taraftan yürürlükteki hukukun en az bir sahasında gerçekten "bilgi" (*Bescheid*) sahibi olmak şüphesiz büyük bir avantajdır. Böylelikle kişinin bugünden yola çıkarak teoriye ve tarihe yeni sorular yöneltebilmesi mümkün olur. Diğer taraftan bu çift yönlü çalışma tarzı, tek bir alanda uzmanlaşmaya nisbetle çok daha fazla enerji ve zaman harcamayı gerektirir. Bu yüzden çoğu hukuk tarihçisi, aynı anda hem medeni hukuk hem de hukuk tarihi alanlarında araştırma ve yayın yapmaya çalışmakta iseler de, bir zaman sonra yine tek bir alana yönelmektedirler. Ben ise özellikle sosyal hukuk ve idare hukuku sahalarıyla ilgilendim. Bu sahalarda dersler verdim. Kanaatimce bu yöndeki meşguliyetim tarihle ilgili çalışmalarım açısından da faydalı oldu.

İmamoğlu: *Bir keresinde Alman bir hukuk felsefesi profesörü şunları söylemişti: "Almanya'da artık yeni fikirler geliştirilmiyor. Alman düşüncesi kendini tekrarlamaya başladı. Eğer kişi gerçek anlamda felsefe öğrenmek istiyorsa, modern eserlerden ziyade klasik metinlerle uğraşmalıdır. Ayrıca biz bugün artık hukuk felsefesi alanında yeni bir hareketlenmenin yurtdışından geleceğini düşünürüz. Mesela Brezilya'dan...". Siz bu konuda neler söylemek istersiniz?*

Prof. Dr. Stolteis: Kendi saham olmayan bir alanla ilgili olarak bu kadar kesin bir hüküm vermek bana düşmez. Fakat hukuk felsefesi ve sosyolojisi alanlarının Almanya'da artık yenilikçi bir rol oynamadıkları gerçekten dikkati çekmektedir. Yurtdışında, Kiel şehrinde *Robert Alexy*'nin, Würzburg'dan *Hasso Hofmann* ve *Horst Dreier*'in, Frankfurt'tan (*Rainer Forst, Axel Honneth* ve diğer filozofların yanı sıra) *Klaus Günther* ve *Ulfrid Neumann*'in, Freiburg'dan *Hans Kelsen* uzmanı olarak *Matthias Jestaedt*'in isimleri biliniyor. Fakat bu dışarıdan bakış, bize çok bir şey söylememektedir. Zira yurtdışındaki kanaatler, tercüme ve şahsi ilişkiler gibi tesadüfi durumlara bağlı olarak da oluşmaktadır.

Günümüzde yetişmiş hukukçuların hukuk felsefesini yan alan olarak gördükleri tesbiti de tabii ki isabetlidir. Zira onlar daha ziyade pozitif hukuka odaklanmaktadırlar. Kaldı ki bu durum, hukuk sisteminin iyi işlediği, ekonomik ve siyasi istikrarın hakim olduğu bir ülkede normaldir. Bu yüzden kimse bütüne dair bir sorgulamaya girişmemektedir; sistemi eleştiren bir tavır çoğunlukla tuhaf karşılanmaktadır.

Bu durum, diğer alanlara da yansımaktadır. Hukuk felsefesi ve devletler genel hukuku alanları arasında var olan klasik bağ zayıflamıştır. Çoğu devletler hukukçusu, her ne kadar bu konuların birçoğu insan hakları meseleleriyle irtibatlı da olsa, uluslararası pratik ilişkilerle ilgili konularda faaldir.

Hukuk felsefesi alanında bir yeniliğin Brezilya’dan gelip gelmeyeceği konusuyla ilgili olarak ise beklemek lâzımdır. Orada çok canlı bir tablo var. Bir akım *Hans Kelsen*, diğeri ise Amerikan hukuk felsefecileri ya da *Jürgen Habermas* üzerine yoğunlaşmaktadır. Üçüncü bir akım, eski Tomist hukuk ve toplum felsefesi, geç dönem İspanyol skolastiği ve katolik sosyal öğretisi geleneklerinden beslenmektedir. Bu süreçte kendine özgü karışımlar ortaya çıkmaktadır. Fakat kanaatimce diğer kıtalardakinden bariz bir şekilde ayrılan, nevi şahsına münhasır bir Latin Amerikan hukuk felsefesi henüz neşet etmemiştir. Tabii bunları söylerken, hukuk felsefeci olmadığımı tekrar hatırlatmak isterim.

İmamoğlu: *Sizin arkanızdan, çalışma tarzınızı devam ettirecek yeni bilim insanlarının yetişeceğini düşünüyor musunuz?*

Prof. Dr. Stolleis: Bunu henüz bilemiyorum. Her nesil, yeni ve farklı şartlar altında yetişiyor. Ama genç doktora öğrencileri, doçentler ve enstitümüzün bursiyerleriyle çok sayıda yoğun bağlantılarım var. Herkes bir şekilde bazı ilhamlar alıyor; fakat bundan somut olarak ne ortaya çıkacağını şu anda bilmiyorum.

İmamoğlu: *Ömürlük projenizi tamamladınız. Bundan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?*

Prof. Dr. Stolleis: Almanya’da kamu hukukunun tarihi projesini ana hatlarıyla tamamladım. Yazdığım bazı şeyleri düzeltmek, geliştirmek ve belki de kısaltmak mümkündür. Fakat bu, şu anda beni ilgilendiren asıl şey değil. Çünkü 17. yüzyılın devlet teorisi, özellikle “devlet aklı” (“*Staatsräson*”) düşüncesinin, “Makyevelizm” ve “Tacitizm”in (*Tacitismus*)²⁷ o zamanda nasıl işlendiğiyle ilgili bir monografi yazmayı arzu ediyorum. Tarihsel bir roman yazmak da bana çok cazip geliyor.

İmamoğlu: *Son olarak, metodolojiyle ilgili bir soru sormak istiyorum. Tarih üzerine çalışma yapmak istediğimizde, acaba bugünün sorularını mı merkeze*

²⁷ 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ve Roma İmparatorluğu’nun tarihini yazan tarihçi Tacitus ve takipçileri tarafından geliştirilen bir siyaset teorisidir. Makyevelizm ile benzerlikler göstermektedir. Tacitus’un eserleri, Machiavelli, Voltaire ve Montesquieu’nun kaynakları arasındadır. Napolyon, Roma İmparatorluğu’nun tarihini Tacitus’un değerlendirmelerini benimseyerek yazarlardan hazzetmemiştir. Tacitizm ile ilgili tartışmalar, İtalya, Fransa, İspanya, Hollanda ve Almanya’daki pek çok yazarı meşgul etmiştir. 1574 yılından bu yana Tacitus etrafında, eserlerinin neşri, tercümelemleri, şerhleri ve siyasi tartışmalardan müteşekkil geniş bir literatür oluşmuştur. Tacitus’un bu derece ilgi uyandırmasının sebebi, ele aldığı meseleleri, bunların tüm boyutlarını ve karmaşık yapısını dikkate alarak inceliyor olmasıdır. Zira o, bir taraftan imparatorların niyetlerine, tekniklerine ve eylemlerine değinirken, diğer taraftan da tiranları, kahramanları, devletin işlediği suçları, halkın ahlakını ve bunlara karşı tutumunu ele almaktadır. Almanya’da hümanistlerin milli bilincinin oluşmasında Tacitus’un yazdığı ve yeni çağda Almanlar’ın tarihini ele aldığı Germania adlı eserinin önemi büyüktür. Bkz. Muhlack, Ulrich, “Der Tacitismus-ein späthumanistisches Phänomen” [“Tacitizm-Hümanizmin Geç Dönemine Ait Bir Fenomen?”], Notker Hammerstein (Ed.), Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche [Geç Dönem Hümanizmi. Kültür Tarihindeki Bir Dönemin Sonu Hakkında Araştırmalar], Göttingen, Wallstein, 2000, s. 160-182.

almalıyız, yoksa mümkün olduğunca geriye gitmeye ve klasik dönemden modern döneme doğru gelmeye mi çalışmalıyız?

Prof. Dr. Stolleis: İŖe klasik dönemden de başlasanız, aslında bugünün, yani bugünkü toplumun soruları zihninizde daha fazla yer işgal ediyor olacaktır. Bu nedenle, eski bir konu üzerinde çalışıyor olsanız bile modern dönemin soruları aklınızın bir köşesini daima meşgul edecektir. *Almanya’da Kamu Hukukunun Tarihi* adlı eserimin ilk cildinin giriş kısmında Ŗunu açıkça ifade etmiştim: Beni bu kitabı yazmaya sevk eden asıl soru, modern toplumun ve modern devletin oluşum sürecini nasıl anlamamız gerektiği sorusudur. Tarihi araştırmalar yapma işinin içine giren her tarihçinin de benzer niyetlerle hareket ettiğini düşünüyorum. Fakat her tarihçinin, yaptığı tarihsel çalışmayı kendi niyetleri doğrultusunda yönlendirme hatasına düşmekten kendini koruması gerekir. Çalışmanın yapma niyeti ile tarihçinin metodu arasındaki ayırım özenle muhafaza edilmelidir.

İmamoğlu: Değerli vaktinizden ayırdığınız için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Böckenförde, Ernst-Wolfgang: “Als Christ im Amt eines Verfassungsrichters” (1999) [“Bir Hristiyan Olarak Anayasa Mahkemesi Yargıçlığı Makamında Bulunmak”], Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit: Beiträge zur politisch-theologischen Verfassungsgeschichte 1957 – 2002 [Zamanın Meydan Okumaları Karşısında Kilise ve Hristiyanlık İnancı: Siyasi-Dini Anayasa Tarihine Dair Yazılar 1957-2002], 2. bsk., Berlin, Münster, Lit, 2007.

Canik, Pascale; Henne, Thomas (Ed.): Konfession im Recht. Auf der Suche nach konfessionell geprägten Denkmustern und Argumentationsstrategien in Recht und Rechtswissenschaft des 19. und 20. Jahrhunderts (für Michael Stolleis zum 65. Geburtstag) [Hukukun İçindeki Konfesyona. Hukuk ve Hukuk Bilimi İçindeki Konfesyonael Düşünce Kalıpları ve Gerekçeleştirme Stratejilerinin İzinde (Michael Stolleis’e 65. Yaş Günü Armağanı)], Frankfurt am Main, Klostermann, 2009.

Schulze-Fielitz, Helmuth: “Grundsatzkontroversen in der deutschen Staatsrechtslehre nach 50 Jahren Grundgesetz – in der Beleuchtung des Handbuchs des Staatsrechts” [“Anayasanın 50 Yıllık Geçmişinde Alman Kamu Hukukunda Yaşanan Temel Meselelere Dair Tartışmalar – Handbuch des Staatsrecht (Anayasa Hukuku Başvuru Kitabı Işığında)”], Staatsrechtslehre als Mikrokosmos. Bausteine zu einer Soziologie und Theorie der Wissenschaft des Öffentlichen Rechts [Küçük Bir Alem Olarak Kamu Hukuku Öğretim Üyeleri Camiası. Kamu Hukuku Biliminin Teorisi ve Sosyolojisine Dair Yapı Taşları], Tübingen, Mohr Siebeck, 2013, s. 255-297.

Härter, Karl; Stolleis, Michael (Ed.): Repertorium der Policeyordnungen der Frühen Neuzeit, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann Verlag.

Ruppert, Stefan; Vec, Miloš (Ed.): Ausgewählte Aufsätze und Beiträge [Seçilmiş Makale ve Yazılar], Frankfurt, Klostermann, 2011.

Stolleis, Michael: Staatsraison, Recht und Moral in philosophischen Texten des späten 18. Jahrhunderts [18. Yüzyılın Geç Döneminde Yazılan Felsefi Metinlerde Devlet Aklı, Hukuk ve Ahlak], Meisenheim am Glan, Hain, 1972.

Stolleis, Michael: *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht* [Nasyonalsosyalist Hukukta Kamu Yararı Formülleri], München, J. Schweitzer, 1974.

Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Reichspublizistik und Policywissenschaft 1600-1800* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1600-1800 Yılları Arasında İmparatorluğun Devlet Bilimi ve Kamu Düzeni Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1988, (2. bsk. 2012) (1. cilt).

Stolleis, Michael: *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit* [Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet ve Devlet Aklı], Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1990.

Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800-1914* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1800-1914 Yılları Arasında Anayasa Hukuku Kuramı ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1992 (2. cilt).

Stolleis, Michael: *Staatsdenker der frühen Neuzeit* [Yeni Çağın Erken Döneminde Devlet Kuramcıları], 3. bsk, München, C.H. Beck, 1995.

Stolleis, Michael: *Rechtsgeschichte als Kunstprodukt. Zur Entbehrlichkeit von "Begriff" und "Tatsache"* [Bir Sanat Eseri Olarak Hukuk Tarihi. "Kavram" ve "Vaka"nın Gereksizliğine Dair], Baden-Baden, Nomos-Verl.-Ges., 1997.

Stolleis, Michael: *The Law under the Swastika: studies on legal history in Nazi Germany*, Çev.: Thomas Dunlap (Moshe Zimmermann'ın takdimiyle), Chicago, Univ. of Chicago Press, 1997.

Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staats- und Verwaltungswissenschaft in Republik und Diktatur 1914-1945* [Almanya'da Kamu Hukuku'nun Tarihi. 1914-1945 Yılları Arasında, Cumhuriyet ve Diktatörlük Dönemlerinde Devlet ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 1999 (3. cilt).

Stolleis, Michael: *Public Law in Germany 1800-1914*, Çev.: Pamela Biel, New York, Oxford, Berghahn Books, 2001.

Stolleis, Michael: *Geschichte des Sozialrechts in Deutschland. Ein Grundriß* [Almanya'da Sosyal Hukukun Tarihi. Anahatlar], Stuttgart, Lucius & Lucius, 2003.

Stolleis, Michael: *Das Auge des Gesetzes. Geschichte einer Metapher*, 2. bs., München, Verlag C. H. Beck, 2004.

Stolleis, Michael: *A History of Public Law in Germany 1914-1945*, Çev.: Thomas Dunlap, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Stolleis, Michael: *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus* [Hukuksuzluk İçindeki Hukuk. Nasyonalsosyalizmin Hukuk Tarihine Dair Araştırmalar], 2. bsk., Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2006.

Stolleis, Michael: *The Eye of the Law*, Çev.: Thomas Dunlap, London Birbek College, 2008.

Stolleis, Michael: "Tarihle İlgilenmeyen Hukukçu Tehlikelidir. Yürürlükte Olan Hukuku Bilmek Niçin Yeterli Değildir? Hukuk Eğitimi Nasıl Olmalıdır?", Çev.: Muhammed İkbâl İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 7, 2009 (Bahar), s. 47-56.

Stolleis, Michael: “Hukuk Tarihi, Hukukun Temel Bilimleri ve Almanya’da Bugünkü Hukuk Eğitiminin Eleştirisi”, Çev.: Muhammed İkbāl İmamoğlu, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 8, 2009 (Güz), s. 63-75.

Stolleis, Michael: Yasanın Gözü. Bir Metaforun Tarihi, Çev.: Arif Çağlar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010.

Stolleis, Michael: Hukukun Tarihini Yazmak. Yeniden İnşa, Anlatı, Kurgu?, Çev.: Muhammed İkbāl İmamoğlu, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 9, 2010 (Bahar), s. 89-130.

Stolleis, Michael: Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Staats- und Verwaltungswissenschaft in West und Ost 1945-1990 [Almanya’da Kamu Hukuku’nun Tarihi. 1945-1990 Yılları Arasında Batı ve Doğu Almanya’da Devlet ve İdare Bilimi], München, Verlag C. H. Beck, 2012 (4. cilt).

Stolleis, Michael: Öffentliches Recht in Deutschland. Eine Einführung in seine Geschichte. 16.-21. Jahrhundert [Almanya’da Kamu Hukuku. Tarihine Giriş. 16. ve 21. Yüzyıllar Arası] München, Verlag C. H. Beck, 2014.

Stolleis, Michael: History of Social Law in Germany, Çev.: Thomas Dunlap, Berlin, Heidelberg, Springer, 2014.

Stolleis, Michael: Nahes Unrecht, fernes Recht. Zur Juristischen Zeitgeschichte im 20. Jahrhundert [Yakındaki Hukuksuzluk, Uzaktaki Hukuk. 20. Yüzyılda Hukukun Tarihine Dair], Göttingen, Wallstein, 2014.

Stolleis, Michael (Ed.): Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 1: Rumänien, Bulgarien, Griechenland [Çatışma ve Birlikte Varolma. 19. ve 20. Yüzyıllarda Güneydođu Avrupa’nın Hukuk Düzenleri. 1. Cilt: Romanya, Bulgaristan, Yunanistan], Frankfurt am Main, Klostermann, 2015.

Muhlack, Ulrich: “Der Tacitismus-ein späthumanistisches Phänomen” [“Tacitizm-Hümanizmin Geç Dönemine Ait Bir Fenomen?”], Ed.: Notker Hammerstein, Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche [Geç Dönem Hümanizmi. Kültür Tarihindeki Bir Dönemin Sonu Hakkında Araştırmalar, Göttingen, Wallstein, 2000, s. 160-182.

Wieacker, Franz: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit [Yeni Çağda Özel Hukukun Tarihi], 2. bsk., Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.